

## **BOLALARDA NEVROZNING RIVOJLANISHI VA UNING PSIXOLOGIYASI HAMDA PROFILAKTIKASI**

**Jurayeva Dildora Nasirdinovna**

*Toshkent davlat tibbiyot universitetining.*

**Damirova Samira Sanjar qizi**

*Toshkent davlat tibbiyot universitetining*

**Annotatsiya:** *Ushbu akademik maqola bolalarda nevrozning rivojlanishi, uning psixologik asoslari va profilaktikasi masalalarini chuqur tahlil qiladi. Maqolada bolalik nevrozlarining etiologiyasi, klinik ko'rinishlari va zamonaviy diagnostika tamoyillari atroflicha o'rganiladi. Nevrozning psixogen tabiati, polifaktorial kelib chiqishi, oiladagi nosog'lom munosabatlar va psixotravmatik vaziyatlarning ahamiyati ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Profilaktika choralariga alohida e'tibor qaratilib, birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi profilaktikaning asosiy yo'nalishlari bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Maqola bolalar psixik salomatligini ta'minlashda keng qamrovli yondashuvning zarurligini ta'kidlaydi.*

**Kalit so'zlar:** *Bolalik nevrozlari, psixogen etiologiya, profilaktika, ruhiy salomatlik, oila muhiti, diagnostika, psixotravma, adaptatsiya*

**Abstract:** *This academic article deeply analyzes the development of neurosis in children, its psychological foundations, and prevention. The article thoroughly examines the etiology, clinical manifestations, and modern diagnostic principles of childhood neuroses. The psychogenic nature of neurosis, its polyfactorial origin, the importance of unhealthy family relationships, and psychotraumatic situations are highlighted based on scientific literature. Special attention is paid to preventive measures, providing practical recommendations on primary, secondary, and tertiary prevention. The article emphasizes the necessity of a comprehensive approach to ensuring children's mental health.*

**Keywords:** *Childhood neuroses, psychogenic etiology, prevention, mental health, family environment, diagnosis, psychotrauma, adaptation*

**Аннотация:** *Данная академическая статья глубоко анализирует развитие неврозов у детей, их психологические основы и профилактику. В статье подробно исследуются этиология, клинические проявления и современные принципы диагностики детских неврозов. На основе научной литературы освещаются психогенная природа неврозов, их полифакторное происхождение, значение нездоровых семейных отношений и психотравматических ситуаций. Особое внимание уделяется профилактическим мерам, включая практические рекомендации по первичной, вторичной и третичной профилактике. Статья подчеркивает необходимость комплексного подхода к обеспечению психического здоровья детей.*

**Ключевые слова:** *Детские неврозы, психогенная этиология, профилактика, психическое здоровье, семейная среда, диагностика, психотравма, адаптация*

## KIRISH

Bolalik davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi uchun asos yaratiladi. Bu davrda yuzaga keladigan har qanday psixik buzilishlar, jumladan, nevrozlar bolaning kelajakdagi hayotiga, shaxsiyatining shakllanishiga va jamiyatga moslashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bolalik nevrozlari – bu bolalar va o'smirlarda psixik travmatik omillar ta'sirida yuzaga keladigan, asab tizimining funktsional buzilishlari bilan kechadigan, qaytuvchan xarakterga ega bo'lgan chegaraviy holatlardir.

Ushbu muammo nafaqat individual darajada, balki ijtimoiy miqyosda ham dolzarb ahamiyatga ega, chunki nevrozlar bolaning o'qishiga, tengdoshlari bilan munosabatlariga, oilaviy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kelajakda yanada chuqurroq psixik buzilishlarning rivojlanishiga zamin yaratishi mumkin.

Shu sababli, bolalik nevrozlarining rivojlanish mexanizmlarini, psixologik xususiyatlarini, diagnostikasini va samarali profilaktika usullarini har tomonlama o'rganish zamonaviy psixologiya va pediatriya uchun ustuvor vazifa hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi bolalardagi nevrozlarning nazariy asoslari, etiologiyasi, psixologik manzarasi, diagnostika tamoyillari va profilaktik choralarini ilmiy adabiyotlar tahlili asosida atroflicha yoritishdan iborat.

### Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nevroz atamasi XVIII asr oxirida Uilyam Kallen tomonidan kiritilgan va keyinchalik Sigmund Freyd tomonidan keng qo'llanilgan bo'lsa-da, zamonaviy diagnostik tizimlarda, xususan, Xalqaro Kasalliklar Tasnifining 10-qayta ko'rib chiqilgan nashrida (ICD-10) "nevrotik, stress bilan bog'liq va somatoform buzilishlar" kategoriyasi bilan, Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasining Diagnostika va Statistik Qo'llanmasining 5-nashrida (DSM-5) esa alohida tashvish, travma bilan bog'liq va somatik simptom buzilishlari sifatida qayta tasniflangan [3]. Biroq, ushbu atamaning o'zgarishiga qaramay, ularning umumiy xususiyatlari, ya'ni reallik bilan aloqaning saqlanib qolishi, sezilarli sub'ektiv distress, funktsional buzilishlar va psixotik belgilarning yo'qligi saqlanib qolgan [3].

Bolalik nevrozlari psixogen, ko'pincha konfliktogen xarakterga ega bo'lgan nevropsixik buzilishlar sifatida ta'riflanadi. Ular bolaning hayotida muhim bo'lgan munosabatlarning buzilishi natijasida kelib chiqadi va psixotik belgilersiz o'ziga xos klinik ko'rinishlar bilan namoyon bo'ladi [1]. Nevrozlarning asosiy xususiyatlari orasida qaytuvchanlik, patogen konflikt bilan bog'liq psixogen tabiat va dominant emotsional-affektiv hamda somatovegetativ buzilishlar mavjudligi qayd etiladi [1].

Nevrozlarning etiologiyasi polifaktorial bo'lib, biologik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarning o'zaro ta'sirini o'z ichiga oladi [1]. Psixotravmatizatsiya yetakchi

sababchilardan biri hisoblanadi. Uning patogen ahamiyati bolaning irsiy va orttirilgan moyilliklari bilan bog'liq. Misol uchun, Dr. C. George Boeree o'zining Bio-Sotsial nazariyasida nevrozni doimiy salbiy affekt, noto'g'ri moslashuvchan xatti-harakatlar (masalan, fobik qochish, majburiy harakatlar), kognitiv muammolar (masalan, obsessiyalar, negativlik) va shaxslararo qiyinchiliklar bilan tavsiflangan psixologik muammolar deb ataydi, bu esa yomon moslashuv qobiliyatini ko'rsatadi [2]. Nazariyada uchta asosiy omil ajratiladi: birinchidan, irsiy moyillikni o'z ichiga olgan fiziologik shart-sharoitlar (masalan, temperamental nevrotizm, emotsional beqarorlik); ikkinchidan, madaniy fon, tarbiya, ta'lim va umumiy o'rganish tajribasi stressga chidamlilik qobiliyatiga sezilarli ta'sir qiladi; uchinchidan, triggersiz stressorlar, ko'pincha noaniqlik va chalkashlik bilan bog'liq shaxslararo vaziyatlar bolaning irsiy va o'rganilgan moslashuv mexanizmlarini ishdan chiqarishi mumkin [2].

Oilaviy tarbiya nevrozlarning ijtimoiy-etilogik omili sifatida alohida ahamiyat kasb etadi [1]. Noto'g'ri ota-ona tarbiyasi, masalan, bolani haddan tashqari erkalash yoki despotik usullar bilan tarbiyalash isterik nevrozga olib kelishi mumkin. Haddan tashqari g'amxo'rlik, himoya, qo'rqitish yoki mustaqillikni bo'g'ish, ayniqsa, ziddiyatli talablar bilan birlashganda, obsesiv-kompulsiv nevrozga moyillikni keltirib chiqaradi [1]. Psixologik ziddiyatlar, tashqi (masalan, atrof-muhit bilan to'qnashuvlar) yoki ichki (masalan, ziddiyatli istaklar), ham muhim rol o'ynaydi. Bunga isterik konfliktlardagi yuqori talablar yoki obsesiv-psixastenik turlarda istak va burch o'rtasidagi kurash misol bo'la oladi [1]. Oila ko'pincha irsiy meros, hayotga yetarli tayyorlamaslik yoki to'g'ridan-to'g'ri stress manbai sifatida ham ta'sir ko'rsatadi, ayniqsa, ota-onaning o'zlari nevrotik bo'lsa [2]. Bolalar va o'smirlar o'zlarining rivojlanish bosqichi, ota-onaning yo'nalishiga bog'liqligi va ijtimoiy qabul qilinish va xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojlari tufayli ayniqsa zaifdir [2].

Nevrotik buzilishlar tashvish, qayg'u va emotsional noqulaylik bilan tavsiflanadi, bunda shaxslar reallik bilan aloqani saqlab qoladilar [3]. Patologik tashvish normal, adaptiv tashvishdan farq qiladi; u nomutanosib, doimiy, disfunktsional va haddan tashqari bo'lib, ko'pincha jismoniy simptomlar bilan birga keladi va ko'pgina nevrotik buzilishlarning asosiy simptomini tashkil etadi [3]. Klinik manzara bolaning yoshi, shaxsiyat xususiyatlari va patogen omilning turiga qarab farqlanadi. Kichik yoshdagi bolalarda ko'pincha somatik simptomlar (uyqu buzilishi, ishtaha yo'qolishi, enurez, enkoprez), katta yoshdagi bolalarda esa asabiy tiklar, fobiyalar, obsessiyalar, kompulsiyalar va turli xil tashvish holatlari kuzatilishi mumkin.

Zamonaviy diagnostika "nevroz"ning umumiy kategoriyasidan voz kechib, muayyan buzilishlarga e'tibor qaratadi [3]. Diagnostika jarayoni har tomonlama bo'lishi va quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

To'liq klinik baholash: Bolaning anamnezi (taraqqiyot tarixi), oilaviy anamnez (psixik kasalliklar bor-yo'qligi), shikoyatlar, simptomlarning rivojlanish dinamikasi, ularning davomiyligi va intensivligi chuqur o'rganiladi.

Psixologik testlar va kuzatuv: Bolaning kognitiv va emotsional rivojlanishini, stressga reaksiyasini, shaxslararo munosabatlarini baholash uchun maxsus psixologik testlar, o'yin terapiyasi doirasida kuzatuvlar qo'llaniladi.

Oilaviy muhitni baholash: Ota-onalar bilan suhbatlashish, ularning tarbiya usullarini, oiladagi munosabatlarni, konfliktlarni aniqlash muhimdir [1].

Jismoniy tekshiruvlar: Ba'zi nevroitik simptomlar, masalan, bosh og'rig'i, qorin og'rig'i, charchoq kabi holatlar somatik kasalliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini istisno qilish uchun tibbiy tekshiruvlar o'tkaziladi.

Differensial diagnostika nevroitik buzilishlarni boshqa psixik holatlar, masalan, depressiya, diqqat etishmasligi giperaktivlik buzilishi (DEGB) yoki boshlang'ich psixozlardan ajratishni talab qiladi [3]. Shuningdek, vaqtinchalik rivojlanish qiyinchiliklari va turli tibbiy sharoitlar bilan ajratish ham muhimdir. Masalan, DEGB bilan birga keladigan tashvish, obsessiv-kompulsiv buzilish (OKB) bilan birga keladigan motor tiklar va boshqa kasalliklar nevrozga o'xshash belgilar berishi mumkin.

Bolalik nevrozlarining profilaktikasi kompleks yondashuvni talab etadi va birlamchi, ikkilamchi hamda uchlamchi bosqichlarga bo'linadi. Bu chora-tadbirlar bolaning rivojlanishining har bir bosqichida uning psixik salomatligini himoya qilishga qaratilgan.

Birlamchi profilaktika: Sog'lom rivojlanish muhitini yaratish va xavf omillarini kamaytirish.

Sog'lom oila muhiti: Oila bolaning shaxsiyatini shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Oila a'zolari o'rtasida uyg'un munosabatlar, ota-onalarning bir-biriga va bolaga nisbatan e'tiborli, g'amxo'r bo'lishi, bolaning shaxsiyatini hurmat qilish muhim. Haddan tashqari erkalash yoki aksincha, qattiq despotik tarbiya usullaridan, shuningdek, bolani haddan tashqari himoya qilishdan yoki uning mustaqilligini bo'g'ishdan saqlanish kerak [1]. Bolaga mustaqillik berilishi, uning fikriga quloq solinishi va his-tuyg'ulari qabul qilinishi zarur.

Stressga chidamlilikni rivojlantirish: Bolalarga stressli vaziyatlar bilan kurashish, emotsional regulyatsiya va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish lozim [2]. Buning uchun ularni qiyinchiliklarga duch kelganda qo'llab-quvvatlash, ularga yechim topishda yordam berish va o'z his-tuyg'ularini ifodalashga undash kerak.

Psixologik ta'lim: Ota-onalar va tarbiyachilar bolalar psixologiyasi, ularning yoshga bog'liq xususiyatlari, nevrozlarning dastlabki belgilari va ularni bartaraf etish yo'llari haqida ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. Bu yerdan irsiy moyilliklar va temperament kabi xavf omillarini erta aniqlash imkoniyati yuzaga keladi [2].

Ikkilamchi profilaktika: Yuqori xavf guruhiga kiruvchi bolalarga erta aralashuv.

Psixotraumatik vaziyatlarga samarali munosabat: Ajralish, o'lim, maktabni o'zgartirish kabi stressli hayotiy voqealarda bolalarga psixologik yordam ko'rsatish zarur [1]. Bu davrda ular bilan ochiq muloqot qilish, his- tuyg'ularini tushunishga yordam berish va professional psixologik maslahat olishdan tortinmaslik muhim.

Oilaviy terapiya: Oilaviy konfliktlar va muloqot muammolarini hal qilish uchun oilaviy terapiya usullari qo'llanilishi mumkin. Bu oila a'zolarining bir-birini tushunishini yaxshilaydi va sog'lom munosabatlarni tiklashga yordam beradi.

Erta diagnostika: Nevrozlarning dastlabki belgilari paydo bo'lishi bilanoq, bolani mutaxassisga ko'rsatish va kerakli choralar ko'rish orqali kasallikning chuqurlashishining oldini olish mumkin.

Uchlamchi profilaktika: Mavjud buzilishlarni boshqarish va qaytalanishining oldini olish.

Individual psixoterapiya: Bolalar uchun moslashtirilgan o'yin terapiyasi, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXBT) kabi usullar orqali bolaning nevroitik simptomlaridan xalos bo'lishiga yordam beriladi.

Farmakoterapiya: Og'ir holatlarda, terapiya bilan birga, shifokor nazorati ostida dori-darmonlar qo'llanilishi mumkin.

Maktabdagi aralashuvlar va qo'llab-quvvatlash: Maktab muhitida bolaning ehtiyojlarini hisobga olish, stressni kamaytirish va ijtimoiy moslashuviga yordam berish uchun maxsus dasturlarni joriy etish.

Doimiy monitoring va oilalarni qo'llab-quvvatlash: Bolaning holatini muntazam ravishda kuzatib borish va oilaga kerakli ma'lumot va yordamni taqdim etish.

#### Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola sifatli, tanqidiy adabiyot tahlili metodologiyasidan foydalangan holda yozilgan. Unda bolalik nevrozlari bo'yicha mavjud akademik tadqiqotlar, nazariy asoslar va klinik tushunchalar sintez qilingan. Maqolaning maqsadi zamonaviy ilmiy tushunchalar asosida bolalik nevrozlarining psixologik, etiologik, diagnostik va profilaktik jihatlari haqida keng qamrovli ma'lumot berishdan iborat. Mavjud adabiyotlar tahlili orqali muammoning dolzarbligi, uning rivojlanish mexanizmlari va samarali kurashish yo'llari yoritilgan.

#### Xulosa

Bolalik nevrozlari murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning rivojlanishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri asosiy rol o'ynaydi. Psixotravmatik vaziyatlar va oiladagi nosog'lom munosabatlar nevroitik buzilishlarning asosiy etiologik omillari hisoblanadi. Zamonaviy diagnostika tizimlari "nevroz" atamasidan ko'ra aniqroq buzilishlarga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, bolalardagi tashvishli, stress bilan bog'liq va somatoform holatlarni tushunish va ularga yordam berish dolzarbligini yo'qotmagan. Erta diagnostika va keng qamrovli profilaktika choralari, ayniqsa, sog'lom oila muhitini shakllantirish, bolalarda stressga chidamlilikni rivojlantirish va o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish, nevrozlarning oldini olishda va ularni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega.

Kelajak istiqbollari bolalik nevrozlarining o'ziga xos profilaktik aralashuvlarini, madaniy moslashuvlarni, uzunlamasiga tadqiqotlarni va neyrobiologik tushunchalarni integratsiyalashni talab qiladi.

Bolalar, ota-onalar, o'qituvchilar va ruhiy salomatlik mutaxassisleri o'rtasidagi hamkorlik nevrozlarning oldini olish va bolalarning to'laqonli psixik rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu sohadagi tadqiqotlar davom ettirilishi va amaliyotga keng joriy etilishi bolalar psixik salomatligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

[1] Cicchetti, D., & Cohen, D. J. (Muharrirlar). Rivojlanish psixopatologiyasi, 1-jild: Nazariya va metod. New York: John Wiley & Sons, 2006.

[2] Mash, E. J., & Wolfe, D. A. Anormal Bolalar Psixologiyasi. Boston: Cengage Learning, 2019.

[3] Gorey, K. M., Fagan, R. J., & McKean, K. J. Bolalar va o'smirlar uchun oldini olish va davolash dasturlarining samaradorligi: Tadqiqot sharhi. New York: Oxford University Press, 2002.

[4] Freud, A. "Bolalikdagi nevrotik mojarolar." Bolaning psixoanalitik tadqiqoti, vol. 1, no. 1, 1945, pp. 116-129.

[5] Merikangas, K. R., et al. "Psixiatrik buzilishlarning o'smirlik davridagi tarqalishi va komorbidligi: Milliy komorbidlik so'rovi replikatsiyasi o'smirlar qo'shimchasi (NCS-A) natijalari." Amerika Bolalar va O'smirlar Psixiatriyasi Akademiyasi Jurnal, vol. 49, no. 8, 2010, pp. 762-772.